

Franckesche Stiftungen zu Halle

Epistolam Iesv Christi Ad Angelvm Ecclesiae Ephesinae, Apoc. II, 1-7. Exponit

Kümmelmann, Matthias Michael

Ienae, 1761

VD18 12968560

Abschnitt

Nutzungsbedingungen

Die Digitalisate des Francke-Portals sind urheberrechtlich geschützt. Sie dürfen für wissenschaftliche und private Zwecke heruntergeladen und ausgedruckt werden. Vorhandene Herkunftsbezeichnungen dürfen dabei nicht entfernt werden.

Eine kommerzielle oder institutionelle Nutzung oder Veröffentlichung dieser Inhalte ist ohne vorheriges schriftliches Einverständnis des Studienzentrums August Hermann Francke der Franckeschen Stiftungen nicht gestattet, das ggf. auf weitere Institutionen als Rechteinhaber verweist. Für die Veröffentlichung der Digitalisate können gemäß der Gebührenordnung der Franckeschen Stiftungen Entgelte erhoben werden.

Zur Erteilung einer Veröffentlichungsgenehmigung wenden Sie sich bitte an die Leiterin des Studienzentrums, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

Terms of use

All digital documents of the Francke-Portal are protected by copyright. They may be downloaded and printed only for non-commercial educational, research and private purposes. Attached provenance marks may not be removed.

Commercial or institutional use or publication of these digital documents in printed or digital form is not allowed without obtaining prior written permission by the Study Center August Hermann Francke of the Francke Foundations which can refer to other institutions as right holders. If digital documents are published, the Study Center is entitled to charge a fee in accordance with the scale of charges of the Francke Foundations.

For reproduction requests and permissions, please contact the head of the Study Center, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

urn:nbn:de:gbv:ha33-1-197191

V I R I
ADMODVM ET PLVRIMVM REVERENDI,
CONSERVI ET FRATRES AMANTISSIMI,

Nullus dubito, Vos, quas mecum it bonus noster saluator, vias mirari. Virum Summe Reuerendum *Dominum CHRISTOPHORVM ANTONIVM FRIDERICI*, quondam *Quersfurthensis*, iam *Friburgensis dioeceseos Superintendentem*, Ephorum nostrum vigilantissimum et, ob multa et eximia dona et merita, nobis aestumatissimum, nobis eripuit. Damnum! quod par sibi vix habet. Me nil minus, quam hoc meditantem, elegit, vt viri huius optimi locum et sedem occuparem: Me, aeternitati, multis aliis, propinquiorem: Me tandem, qui vltimam et omnium optimam eamque solam promotionem, coelestem puto, animo voluebam. O bone Deus! quam mire regis ecclesiam tuam! Multa dixerim, nisi vererer, ne laedam τὸ βᾶθος πλῆτος καὶ τῆς σε σοφίας. Me decet, silere, et, velatis oculis, sequi, quousque tandem me duxeris. Tui est, iubere, mei autem, obsequi. Mihi quidem parum est virium, sed Tibi multum. Tui est dare, quodcunque ad tanti momenti munus necessarium est, et mei, petere et accipere. Noli, per Christum contendo, noli obliuisci, quem misisti, serui tui. Praeter spem me vocasti; sed optima maximaque spe venio, Te mihi semper adfuturum esse, vt voluntas tua bona, accepta et perfecta fiat. Quo certius autem, fratres dilectissimi! est, vocationem meam ad superintendentis prouinciam, ortum suum, regimini coelesti, mere et tantum debere, eo magis mihi persuasum est, Vos et quidem omnes, me, vt vestrum Inspectorum, lubentissime esse recepturos. Dilexi Vos, vt nostis, iam tum, quum dignitate et munere Vobis par eram, sed et nunc, per gratiam diuinam, diligam Vos eo flagrantius, quo arctius est vinculum, quo ego Vobis iunctus sum, et Vos mihi. Ha-

bebitis me, ad quaeuis officiorum genera, pro rei aequitate et iustitia, paratissimum, speciatim vero ad intercessionem, coram gratiae throno, quotidianam, quemadmodum et vestram mihi indubitanter promitto. Notum est Vobis, charissimi, nos Euangelii praecones, a Domino et Magistro nostro Iesu Christo, aeternum deuenerando, eo esse electos et constitutos, vt nullam operam non in eo collocemus, vt faciamus καρπὸν ὃς μένει, Ioh. XV, 16. Intellegitis itaque, fieri non posse, vt ei, qui nos vocauit, probemur, nisi commercium nostrum omne ita instituamus, vt boni et manentes fructus inde prouenire possint; fructus nimirum generatim, spiritus et speciatim, poenitentiae, fidei, amoris, muneris; et quidem multi atque aeterni. Sunt nobis hi meta palmaria, ad quam, quidquid vnquam vel animo voluimus, vel ore loquimur, vel opere facimus, addo, et quod calamo exaramus, tanquam fagittas emittere debemus. Absint a nobis longissime omnia ea, quae ab hoc confiruto fine vel parum, vel prorsus aliena sunt. Poeniteat nos eius diei et horae, quibus huius scopi haud fuermus memores! Hac re motus, non potui non, quin literas meas, vt aiunt, saluatorias, meae vestraeque excitationi, ad fructus manentes ferendos, dicarem. Sed fini huic feliciter adsequendo mihi nil magis inferuire videtur, quam breuis consideratio Epistolae Domini nostri Iesu Christi, ad Angelum ecclesiae, quas Ephesi colligebatur, scriptae. Heic, vt ordine procedamus, primum mandatum scribendi, deinde inscriptionem, porro argumentum et tandem conclusionem eiusdem pensitabimus.

I.

Mandatum scribendae epistolae extat apoc. II, v. 1. et duo in se comprehendit, videlicet et Eum, ad quem scriptam volebat dominus, et Eum, per quem scribenda erat. Ille fuit Minister Euangelii Ephesinus. Sic et qui aliis viam salutis monstrant, monitis salutaribus indigent, et scriptas cohortationes grata recipere mente tenentur. Vtrum Timotheus, an alius magni nominis vir fuerit, ex historia ecclesiastica certo non constat. Sufficiat nobis scire, Iesum Christum ipsum eum, pro suo Angelo, seu Nuncio, reputasse. Pudeat derisores, vnquam illuisse ministerio verbi! probe ponderent, sibi cum Nunciis Principis Regum

rem

rem esse c. I, 5. Pudeat et Ministros verbi, Nunciaturam, vt ita loquar, suam adeo negligere, vt curis se miscentes terrenis, summi et tremendi muneris, nisi in totum, tamen in tantum, obliuiscantur. Studeant esse imitatores Angelorum bonorum, et sanctitate et animi promptitudine, ad faciendum id, quod officii ratio flagitat.

II.

Ecclesia, cuius antistes, vt videtur, primarius erat, testante Luca, per ministerium Pauli, Christo collecta fuit Ephesi, vt est videre act. XIIX, 19. seq. c. XIX, 17. 18. Ephesus, vrbs Ioniae satis ampla, in Asia minori, idololatriae abominandae plenissima erat. Ibi Diana, Iouis filia, ex Latona, in Delo genita, Apollinis soror, venationis et sylvarum, apud paganos, Dea in templo splendidissimo et famigeratissimo colebatur. O miram Euangelii *δύναμιν*! cui, quidquid in orbe est erroris, praeiudicii, praeconceptae opinionis, pessimae consuetudinis, malitiae, omnium vitiorum generis, quid quod omnis generis potentiae satanae, cedere oportet! Nil plane, nihil omnes inferorum portae contra Euangelii rite praedicati vim atque virtutem praeualent! Agite fratres! agite! discite mecum introspicere in intima Euangelii mysteria, expetite mecum nobis spiritum Christi, profundissimas Euangelii diuitias scrutantem! Spiritum, inquam, *εὐαγγέλιον καὶ σοφίαν* largissime dantem! Date mecum operam, vt, quodcumque virtutis et efficaciae Euangelium habet, in nobis ipsis experiamur et sentiamus. Agite demum! vt vocationis nostrae bene memores, Euangelii praedicationem recte et ita faciamus, vt per vocem legis, corda auditorum terreantur et frangantur, Euangelii vero subleuentur, erigantur et tandem suo tempore fanentur. Ita certissime fiet, vt in ecclesiis nostris, licet ephesinae abominationes in iis summum occuparent imperium, nisi multum, tamen aliquid fructus producere possimus. Vox Domini, vox Euangelii, de Christo, diffundet, euelletque Cedros Libani, i. e. conuertet eos, qui, ad seram vsque aetatem, peccatorum et satanae mancipia fuere, vincti vndiquaque tenebrarum vinculis. Bono estote animo! Bonus Dominus noster, nobiscum operabitur, et confirmabit opellas nostras, in faciendo munere, per eximios effectus.

III.

Scriptio huius epistolae iniuncta est Iohanni apostolo, quo prae ceteris, Christus dum viueret, familiariter usus erat, et qui Christum tenerrimo prosequutus est amore, et ab ipso, paterne et materno redamatus fuit. Videmus itaque, balin et fundamentum benedictae officii gratiae administrationis.

Ante omnia nos oportet, Christum nosse, viua et salutari cognitione, in Christum vera et diuina fide credere, eumque ex animo amare. Deinde tenemur, in continua consuetudine, cum Christo esse, ita, vt, in suo verbo nostrisque precibus, ipse nobiscum, nos vero cum ipso, loquamur et conuersemur, tandemque, vt, per suum spiritum eiusque testimonium, de eius in nos voluntate, beneuolentia, fauore et amore, apud animum nostrum, certi vel iam simus, vel, quoad fieri potest, citius fiamus. O facilem prouinciam! ad quam, ex his fontibus, aquam virtutis et roboris haurire iubemur.

Scriptor, Iohannes, nuncupatur *Theologus κατ' ἐξοχήν*, cum, quod eius notitia, de Deo diuinaque Christi natura, notitiam suorum conseruorum superabat, tum, quod de veritate diuinæ in Christo naturae agebat et scribebat omnium excellentissime. Sit autem hoc vt sit, tamen hoc certum vt quod certissimum est, omnes Euangelii ministros maxime esse obstrictos, vt, in cognitione Dei et Christi, et theologiae, quoad omnes partes, quotidianos et per omnem vitam, vberiores faciant progressus. Et cum δῆλος Iesu Christi appellatur Iohannes, facile est iudicatu, quanta et quam multa monita pastoralia, haec vnica et dissyllaba vox nobis suppeditet! Serui, non Domini sumus, fratres! non ad otium, sed ad seruitutem vocati, *μη ὡς κατακυριεύοντες τῶν ἀλλήλων, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνὸς*, 1 Petri. V, 3. Vox serui, dum opponitur homini libero, denotat mancipium alicuius, Gal. III, 28. Iohannes igitur, et qui cum ipso faciunt, Christo, Domino, quanti quanti sunt, se mancipare student, ita, vt fractis, ruptisque omnium aliorum vinculis, omnibus, quibus pollent viribus, Christo soli, seruire possint, Luc. XVI, 13. O felicem seruitutem, quae dulcissima libertas est! O felicissima Iesu Christi mancipia, in quibus suauissima ad omne, quod agendum est, promptitudo sceptrum tenet! Videtis, quanta dignitatis sit

fit

fit seruus Domini Dominorum et quantae et quam continuae tutelae certus esse et possit et debeat.

IV.

Mandatum scriptionis excipit *Inscriptio* Epistolae, quae item ex duobus constat momentis. Alterum est allocutio, *Scribe*, alterum *descriptio* Domini mandantis. Praefert saluator scriptionem orali admonitioni, cum, ut infirmitati humanae serui sui Ephesini parceret, ut pote quae non semper aut nunquam capax est, vocis de coelo ferendae, tum, ut demonstraret, sibi suorum seruorum piam scriptionem haud displicere. Confidamus ergo, fratres! toto ex animo, summo nostro Episcopo, qui omne, quod nobis accidere permittit vel iubet, iuxta virium nostrarum modulum dimetiri solet. Scribamus, cum satis aptos et per spiritum Christi, nos excitatos sentimus, aliquid, quod nobis, conseruis, aliisque, commodo et vtilitati esse possit, et fugiamus, ceu pestem, scriptionem eamque omnem, quae huic optimo fini contrarietur.

V.

Progredior ad alterum momentum, videlicet *delineationem* Domini nostri, Iesu Christi. Duo sunt, quae heic de eo praedicantur. Primum, *quod teneat septem stellas in sua dextra, deinde, quod ambulet in medio septem candelabrorum*. Septem stellae, secundum venerabilis Magistri nostri ipsius interpretationem sunt septem Angeli, Nuncii et Doctores totidem Ecclesiarum, in Asia, ad quos Iohannes septem Epistolas exarauit et misit, c. I, 20. vocantur stellae, quoniam Doctores Ecclesiae inter et stellas aliquis intercedit similitudo. Stellae sunt et videntur in coelo. Serui Dei sunt semper in coelo, cogitationibus, meditationibus, desideriis, votis, precibus, actionibus studiisque omnibus. Horum museum esto coelum, ubi omnes conciones et scriptiones conficere oportet. Stellae sunt opus manuum Dei maximae molis ingentisque magnitudinis. Fideles animarum pastores non fiunt, nec natiuitate, nec naturalibus viribus vel intellectus vel voluntatis, nec proprio quocunque marte, at fiunt, per digiti Dei, per spiritus Dei et Christi, operationem. Gloriantur cum Paulo: Gratia Dei sumus, 'quidquid sumus. Stellae lucent in coelo. Illuminati Euangelii Ministri splendent clara

et

et iucunda luce, doctrinae sincerioris et vitae sanctioris. Stellae sunt duplicis generis. Dantur erraticae et fixae. Non prioris, sed posterioris generis sunt veri Doctores verbi. *Sunt generis FIXI.* Possunt quidem errare, errantque interdum actu, sed non scienter, voluntarie et proaereticæ, sed inscienter, inuoluntarie et ex infirmitate humana, ipsis, post regenerationem, adhaerente. Ceteroquin vero per omnia et in omnibus, sunt fixi, firmi, constantes, fortes, viriles, ordinis, sibi a Christo praescripti, tenaces. Nulli, quis quis etiam sit, cedunt, nec mundo, nec diabolo, nec carni. Nulla re a veritate, fide, amore, et muneris administratione se amoueri et diuelli sinunt. Stellae sunt diuersi, gradu, splendoris. Dantur stellae variae magnitudinis. Sic quoque Ecclesiae Doctores diuersis condecorati sunt donis et ministerii et sanctitatis. Sed vt stellae omnes, in vnum, gloriam Creatoris praedicant, aequae ac hominibus luce sua inseruiunt, sine vlla alterius ad alteram indignatione, offensione et inuidia, ita omnes verbi diuini pii praecones gloriam Christi et hominum salutem promouere satagunt, ignari inuidiae, inter se, et vacantes offensione, semper gaudentes inuicem, de conseruorum suorum praerogatiuis, v. gr. dignitate, nominis claritate, donis et ministerii fructibus. En monitorum pastoralium cumulum ingentem! Sed vbi, quaeso, dixeris, solatium? O nos millies fortunatos! in quorum refocillationem, adiicitur; *qui tenet septem stellas in sua dextra.* Quot vocabula, tot solamina. Per dextram Christi exaltati vsum plenarium omnipotentiae diuinae, per vnionem personalem, humanae suae naturae, communicatum, et, post ascensionem in coelos, gloriosissimo modo et aeternum se exerentem intelligi, fugit Theologorum neminem. Itaque nos, fratres! a seruitiis sumus ei, qui pollet potentia diuina et immensa, infinita et aeterna. Seruiamus ergo ei nullo tempore non, in re omni, cum timore et tremore, non minus vero cum maxima fidei *παρρησία*. Si ipse pro nobis, quis, quaeso, contra nos? Hac in sua dextra nos tenet. Non dicit Dominus: *Simpliciter sua dextra.* Hoc modo omnes creaturas tenet, sustentat et conseruat. Quamuis et hoc sufficeret, mirifice leuare animos nostros, in angustiis, v. gr. persecutionibus propter Euangelium, periculis, inopia, tentationibus cet. pressos et afflictos.

Verum

Verum hoc in specie suauissimi solatii fons est, quod particula *ἐν* adiecta est, quae certissimos nos facit, de tenerrimo paterno et materno Iesu Christi, erga nos, affectu, quo seruos suos, vt parentes, teneram prolem, vt diuites annulos aureos, vt patres familias incendio perterriti, pretiosas res suas, in manu tenent, in manu sua omnipotentissima custodit, ne vnquam, per quempiam a se auellamur, nec vlla vnquam nostrum, apud se, sit obliuio. *Siehe, hier in meinen Händen hab ich dich geschrieben an! Siehe, in meine Hände hab ich dich gezeichnet.* Accedit adhuc emphatica et solatii plena vocis *κρατεῖν* significatio, quippe quae iuxta perpetuum in sacris paginis vsum, indicatur, aliquid vi capere, coercere et totis viribus continere, firmiter et arcte manu tenere, fortiter et arcte custodire, studiose obseruare; vide sis Matth. XII; 11. c. IX, 25. c. XXVI, 48. Ex quo concludimus, Christum fideles suos seruos, in necessitatibus et tribulationibus, et vbicunque opus fuerit, e periculis omnibus, vi capturum, hostes depulsurum et suos, totis viribus, firmiter, arcte, fortiter et studiose obseruaturum et custoditurum esse. Ecquid, Amici! est, quod, in hoc rerum statu, nobis nocere possit? dum modo fideles, et fideliter fidentes, eique fidei et manui suae firmiter adhaerentes, coram facie ipsius, reperiatur.

VI.

Iam ad alterum inscriptionis momentum progredior, quod in eo consistit, *quod Christus ambulet in medio septem candelabrorum.* Septem candelabra sunt septem Ecclesiae Asiae minoris, vt patet e cap. I, 20. Aequiparantur autem Ecclesiae candelabris, quod Ecclesiae, sine Christo, luce mundi et sole iustitiae, sicut candelabra, sine candela ardente, tenebrae sunt. Christus est sol Ecclesiae, quae omnem fidei ac vitae spiritualis lucem, ab ipso, recipit. Doctores Ecclesiae sunt stellae, qui constituti sunt, vt suo modo, etiam aliquid lucis suffundant, et doctrina, et vita; iuxta illud Christi: vos estis lumen mundi. Cum tamen stellae haud fulgerent, nisi antea, a bono creatore, luce et facultate lucendi, essent donatae, sequitur, vt quiuis Doctor Ecclesiae, ante supernae illuminari debeat, quam, vita et doctrina, auditoribus, vt lux, vt stella, praeire possit. Iam ad Christum ambulanti in medio Ecclesiae. Hac voce Christus eo nos adducere vult, vt indubi-

B

tan-

tanter credamus, se nos suos seruos, Ecclesiasque suas nobis creditas, non solum cingere, circumdare vndiquaque, quemadmodum qui praeest vrbi obsessae, vbique est, et tum incolis, tum militibus bonum animum ad strenue et alacriter certandum, inspirat; sed et se in nobis et Ecclesia sua, degere et conuersari, eamque intime, *ἐν μέσῳ*, tam quoad praeternaturalem nobiscum vnionem, quam gratiae suae efficacissimam operationem implere, atque spiritu suo sancto eiusque donis coelestibus, sua gratia, amore, solatio donare, eamque fouere et vsque ad finem seculi, fortiter et fideliter tueri, ita, vt tota ecclesia aequae ac singula eius membra nullo vnquam deficiant bono. Ecce! quam bene sit Ecclesiae, sub Tanto et Optimo Imperatore!

VII.

Inscriptionem Epistolae nostrae sequitur *Argumentum* ipsum. Hoc quatuor partes in se continet. Primo *Paracleticam*, deinde *Epanorthoticam*, porro *Paedeuticam*, tandemque *Comminatoriam*. Quod spectat primum ad partem *Paracleticam*, consistit illa in laude, et quidem generatim operum et laboris Doctoris Ephesini, v. 2. *Noui opera tua, ait Saluator.* Vox *ἔργα* connotat in genere omnia meditata et facta hominis. Haec nouit omniscius Christus, et quidquid scit, scit affectiue et effectiue. Bona opera nouit approbatiue et remuneratiue, mala vero detestatiue et punitiue. Orate, fratres, mecum, vt vbique et in omnibus meditemur et faciamus illud ad Abrahamum: *ego sum Deus sufficientissimus, ambula coram facie mea et sis integer.* Dum tentamur ad malum, cogitemus: Christus nouit et punit; quum vero bonum faciendum erit, macti simus virtute, cogitantes, Iesus scit, et gratia remunerabitur. *Noui laborem tuum*, pergit antistes noster supremus v. 2. Laborem, non oeconomiae, nec varii generis operae alienae intelligi, sed muneris, videt quiuis, qui sequentia consulit. Labori igitur in officio, non otio, non ignauiae, non negligentiae cet. vacandum est. In labore grauiore suscipiendo, inflammandus animus est, hoc solatio: Iesus nouit meas exiguas vires, nouit durum hunc laborem et suppedabit animum, vt eum perferre et superare possim. Fortiter itaque ad rem! Vita breuis, hora mortis incerta. Ergo festinandum! nilque in crastinum differendum!

IIX.

IIX.

Speciatim autem Dominus noster et Praeceptor laudibus extollit Ephesini Pastoris *Patientiam* v. 2. *Noui patientiam tuam.* Vox ὑπομονή vi etymi postulat τὸ μένειν ὑπὸ, manere sub, scilicet, onere laboris et tribulationis. Id quod stabilitur, dum Christus v. 3. addit: καὶ ὑπομονὴν ἔχεις. Non itaque ad officium implendum sufficit, acerba, dura et minus iucunda semel iterumque perferre, requiritur etiam, ut patientiam semper habeamus. Non esto actus modo nostra patientia, sed habitus et status. Commendatum sit nobis illud: *perfer et obdura.* Ut vero apud nos ita sit, necesse est, ut discamus τὸ βαστάσαι, portare, sustinere, baiulare, tolerare, sicut gestant columnae omnem aedificii totius molem, et quomodo Christus crucis suae onus sibi impositum portavit et baiulavit, Ioh XIX, 17. Sed tamen, ut sciamus, quaenam patientia ministrorum verbi, a Christo poscatur, utrum ordinata, an inordinata? addit Magister noster ἀνεβέβητος: καὶ ὅτι ἡ δύνη βαστάσαι κακὸς v. 3. Mali, qua mali eorumque malitia, neutiquam sunt tolerandi, multo minus laudandi et imitandi, sed potius redarguendi et, quoad fieri potest, funditus extirpandi. Eum in finem, necessarius est pastoralis et episcopalis πειρασμός, et talis scrutatio et inquisitio, in primos mali fontes, usque dum eos detegamus. Inde est, quod porro adiicitur: καὶ ἐπειράσω τὰς φάσκοντας εἶναι ἀποστόλους, καὶ ἂν εἰσὶ, καὶ ἔυρες αὐτὰς ψευδεῖς v. 2. Namque iam tum non defuerunt, qui Apostolos, seu nuncios Iesu Christi, se esse existimabant dicebantque missos, in καταρτισμὸν Ecclesiae Ephesinae. Ecquid noster Ephesinus? an placita eorum continuo ut divina iudicavit, aut mores, ut verbo divino conformes, statuit, aut, ut genuinos Domini Apostolos, recepit, cumque iis sese coniunxit? Minime gentium! Erat illis ὁ πειράζων. Perforabat et explorabat doctrinae et vitae illorum intima. Studio omni, operaque omni, eo enitebatur, ut perspiceret, vera an gauderent vocatione, nec ne? Tandem mendaces, falsos, κακὸς illos esse intelligebat, a quo tempore tantum abfuit, ut in sua Ecclesia eos ulterius toleraret, ut illis potius viribus omnibus resisteret. Ex quibus omnibus patet, Episcopi et pastoris esse, ut in malum doctrinae aequè inquirat, ac in malum vitae, utrique autem omnibus ex viribus resistat, clamantibus licet seductis et

seducentibus: bellum, scilicet, seruum Christi! qui ne micam quidem amoris habet, ne micam quidem patientiae et tolerantiae. O hominem, Iesu Christi mentem neutiquam fouentem! Nihil est, fratres! quod hoc moremur. Vicia sane in fide et vita, in doctrinis et moribus, Ephesinus noster haud tolerauit, nedum approbavit, vel laudavit, multo magis illa vituperavit, nil morans malorum peruersa, de se, iudicia. Imitemur, per diuinam gratiam, huius boni viri impatientiam laude dignam, erga scienter et volenter peccantes. Vbi vero ordinata patientia et Christo probata opus fuerit, tunc praestabimus nos viros. Sed quanam, dices, haec est? Audiamus Christum, pergentem: καὶ ἐβιάσασας καὶ διὰ τὸ ὄνομα μὲν κεκοπίακας καὶ ὁ κέμνηκας v. 3. Oneri laborum et suscipiendo, et, vsque ad extremum vitae halitum, perferendo, vt patientes fiamus, omnis est nauanda opera, omnis mouendus lapis, et hoc quidem propter nomen Domini nostri Iesu Christi. Non honos apud homines, non gloria, non studium inclarescendi, non turpis lucri cupiditas, et quae huius generis sunt; sed sola et vnica Domini nostri Iesu Christi, eiusque pretiosissimi meriti, glorificatio nos impellat et moueat, vt persecutiones, tribulationes, resistentiam improborum maliciosam perferamus. Nunquam a nobis nobismet ipsis permittendum est, vt laborem spartae nobis demandatae vel negligamus, vel plane dimittamus, ideo, quia passionem nunquam non sequuntur; multo minus ab omni bono proposito deiiciamur. Absit! potius probe nobis ponderandum est, illud Christi: qui me sequi cupit, recipiat crucem suam! bene pensitanda gloria, quae patientiam Angeli Ephesini sequuta est. Vae vobis, si omnes homines καλῶς ὑμᾶς εἰπωσι Luc. VI, 26. Quod si vere acciderit, vt, suo tempore, defatigemur et lassos nos sentiamus, tum nobiscum neutiquam contenti esse debemus, sed properandum et festinandum est nobis vt, precibus, verbo et fide denuo refocillati, et viribus nouis recreati, denuo et laboremus et patiamur.

X.

Pensitata parte paracletica Epistolae ad Angelum Ephesi, accedamus ad *Epanorthoticam*. De hac agit v. 4. ἀλλ' ἔχω κατὰ σῶ. Plenarie mihi non probaris. Est omnino in te aliquid, quod detestor. Stat itaque Eliphasi sententia: הֵן בְּעֵבְרִי לֹא יֵאָמָר יִבְרָאֵל

יִבְרָאֵל

וְיִשְׁמְרֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ Iob. c. IV, 18. Ephesinus Episcopus
 erat bonus omnino seruus Domini nostri Iesu Christi. Erat, iux-
 ta Domini ipsius testimonium, Angelus Ecclesiae laboriosus, ne-
 gotiosus, vigilans atque patiens; sed tamen, quidquid etiam sit,
 aliquid est, quod contra illum habet. Exhorrescite mecum fra-
 tres! et concludatis, peto, ita: Si Christus aliquid habet contra
 virum, quem ipsemet pro suo Angelo reputat, virum officii ple-
 nissimum, laboriosum, patientem et plane non defatigandum,
 quantum quaeso, et quotuplex illud erit, quod in nobis ei haud
 arriserit, quod improbet et abhorreat? Etenim quanti etiam simus,
 tamen Ephesino non aequales erimus, ne similes quidem. Vbicun-
 que itaque degerimus et quidquid fecerimus, iugiter hoc men-
 te agitemus: quam multa Dominus Tuus contra Te habe-
 bit? et oremus: O bone Christe! Fac, vt sciam, quid con-
 tra me habeas, vt, per Tuam gratiam, corrigenda corrigam,
 et, quodcunque in me Tibi displicuerit, radicitus tollam.
 Postea etiam et hoc nobis imprimamus firmiter, in vno quoque
 vtut excellentium seruorum Christi, aliquid esse posse, quod cor-
 reptionem mereatur; ne vllus nostrum castigationem fraternam,
 multo minus coelestis patris taediose effugiat. Iam audiamus por-
 ro, quid Christus contra seruum suum Ephesinum habeat? ὅτι
 τὴν, ait Magister noster, ἀγάπην οὗ τὴν πρῶτην ἀφ᾽ ἡμῶν v.4. Ephe-
 sinus aliquid dimiserat, reliquerat, remiserat. Ecquid, quaeso,
 hoc erit? Est *amor primus*. Amor considerari potest mox vt af-
 fectus et actus, mox vt habitus et status, mox vt gradus. Iam
 quaeritur: quo sensu Angelus Ephesinus reliquerit primum amo-
 rem? Sunt, qui putant, ipsum affectum et actum, alii, habitum
 et statum amoris reliquisse. His ego non subscribo. Bonus ser-
 uus amabat Dominum suum, faciebat post vt antea, pro gloria
 nominis Christi, laborabat, perferebat, patiebatur, etc. En
 actum, affectum, habitum et statum amoris in Christum. Reli-
 quum igitur, de quo conqueritur Christus, fuit *remissio gradus*,
 seu decrementum quoddam amoris et quidem amoris laboriosi.
 Hoc inde euinco, quod Christus v.5. addit: καὶ τὰ πρῶτα ἔργα
 ποιήσων. Existimo itaque, Angelum hunc, in primordiis prouin-
 ciae suae, multo maiora et eximiora, paulo vel multo post vero,
 pauciora et viliora edidisse specimina amoris sui erga Dominum

nostrum Iesum Christum, ita, vt eo gradu et numero et ea ἐπι-
 κρισία, non vt olim, laborauerit, malum baiulauerit, nec in ma-
 la doctrinae et morum inquisiuerit. An putatis, fratres, hanc
 epanorthosin ad nos haud pertinere? Sane hoc de mea tenuitate
 non iudico! Et videmini vos mihi idem mecum sentire. Non-
 ne vos memores estis mecum illius feruoris et zeli, quibus inflam-
 mati, munus nostrum adgressi sumus? quam lubentes et qua men-
 tis promptitudine, omnes spartae partes, pro viribus, explere
 studuerimus, et speciatim, quod palmarium in fideli animarum
 pastore est, quam animi laetitia curae gregis specialinos conse-
 crauerimus? et quam victu faciles nobis fuerint tribulationes o-
 mes, quae diligentem muneris sacri administrationem nunquam
 non sequi solent? Sed vbinam iamiam ille feruor, ille zelus, ille
 ardor, illa industria, illud studium, illaque tandem patientia?
 Nonne igitur, conferui amantissimi, in nobis multum esse potest,
 quod ei, qui nos vocauit, taedio est. Sed o nos felices! quos
 Christus, in conseruo nostro Ephesino, tam mansuete reprehen-
 dit, nos, non vt infideles deferendo, sed paterne instruendo,
 ita, vt, praeter poenitentiam et, vt prima faciamus opera, am-
 plius nil a nobis postulet. Hoc melle dulcius solatium nos sua-
 uiter allicit, ad Christum, et efficaciter mouet, vt negligentiam
 nostram deprecemur et officii finem denuo et alacrius anhelemus.

X.

Iam sequitur pars Epistolae tertia, nimirum *Paedeutica*. Ma-
 nu ducit, vt pater familias sobolem, in viam, seruum suum, qua
 castigationem duriorem euitare possit, videlicet in semitam et
 poenitentiae, et priorum operum. Audiamus Christum, v. 5. ita
 dicentem: μνημόνευε δὴν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ
 πρῶτα ἔργα ποίησον. Tria sunt, quae ab Angelo Ephesino decre-
 scente exiguntur. Primum, vt lapsum suum probe ponderare
 velit. Iniungitur ei, vt confiteatur, se lapsum passum esse. Fie-
 ri utique potest, vt doctores Ecclesiae, et doctrina et sanctitate
 et nominis claritate maxime conspicui, in peccata ruant. Ergo
 vigilandum nobis est, et occasio omnis, qua tentari possumus, sol-
 licite euitanda. Porro omnis praecipitantia in iudicando, fu-
 gienda, qua omnes, etiam fidelissimos Christi seruos, criminis hy-
 pocriseos accusamus, simulac, quod aliquid humani passi sint, com-
 peri-

perimus. Neutiquam Christus seruum suum, ideo, quod cecidit, in crimen illud vocat; condecorat illum potius nomine et gloria boni pastoris; sed hoc tantummodo adfirmat: in hac re seruum suum non bene egisse. Vt vero lapsum suum recte ponderaret, commendat ei Iesus τὸ μνημονεύειν; vultque vt recorderetur tum illius felicissimi status, quo erat ζῶν πνεύματι, et quem sensim paulatimque deseruerat, tum earum rerum, quibus simul cum priori gratia priuatus sit, tum status sui praesentis, priori tam valde dissimilis. Geramus, amici! morem institutioni coelesti! Commendata et quam commendatissima esto nobis haec Magistri nostri iussa recordatio! certe insigni illa nobis erit et aeternae vtilitati. Fiet inde, vt spero, vt et amissam gratiam, et amissionis causam noscamus, rubore et pudore suffundamur et, quod reliquum temporis est, eam feliciter custodiamus. Nec dubium erit, fore, vt diligentiam et studium omne in eo collocemus, vt pristinae et magis felicitis animi conditionis iterum compotes fiamus. Deinde Christus bono suo seruo commendat poenitentiam (μετανοήσων), requirens, vt sapiat post factum, seu, quod perinde est, vt cognoscat, se peccasse, de eo serio doleat, illud odio habeat, ingenue confiteatur, remissionem peccati, fide in Christum, quaerat et causam mali, pro futuro, deuitet. Gratia aeterna et laudes perennes sint Domino nostro Iesu Christo, qui nobiscum non agit secundum peccata; sed iuxta diuitias benignitatis suae, ita, vt recipiat a peccatoribus poenitentiam. Euge! cuinam nostrum haec breuissima via, recuperandae gratiae displiceret? Tandem Episcopus eo deducitur, vt faciat τὰ πρῶτα ἔργα, seu, vt praestet, in faciendo bono et officiis sibi mandatis, priorem vigilantiam, alacritatem, fortitudinem, promptitudinem et indefessam curam. Malum quidem est, deici virtute et robore spiritali, sed ne sic quidem male, sed optime agit, praeco Euangelii, quum, quod fecit damnum, sarcire, vt par est, satagit. Namque melius est restituere ablatum, quam tenere. Gloria Christo! quod et posteriora et meliora nostra opera praecedentibus peioribus praeferre eaque aequi bonique consulere velit. Bonum sane habemus Dominum! qui semper nouissima nostra bona sibi habebit accepta. Enitamur modo eo, vt quilibet nostrum, hunc diem vel hunc, quem hodie in se recipit, laborem, pro vltimo iudicet,

vt

vt in extrema mortis hora, iuxta ipsius sententiam, tandem sumus primi.

XI.

Claudit chorum pars quarta, videlicet *comminatoria*. De hac v. 5. ita: *ἐἰ δὲ μὴ, ἔρχομαί σοι ταχύ καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς*. Insimul noua laus et honos boni serui additur v. 6. huius tenoris: *ἀλλὰ τὸτο ἔχεις, ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν νικολαιτῶν, ἃ καγὼ μισῶ*. Nucleus et virtus, succusque huius comminationis sequentes veritates in se continent. I. *Iesus Christus suos neutiquam dolore prius afficit, quam cum omni spe emendationis fallitur*. *ἐἰ δὲ μὴ*. Expecto tuam, dicit, poenitentiam, quaero tua opera priora, polliceor mihi de te, te, de quo cecideris, recordaturum esse, et hoc tamdiu, quamdiu spei ratio adest, quae cum defuerit, pro pedissequa, habebit poenam. Vide itaque, quid tibi libuerit. Reuocate ad animum, charissimi fratres, *τὸν πλῆτον τῆς χρηστότητος, καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας* Domini nostri Iesu Christi, Confidite Domino! Adhuc, etiam haec ipsa dies est mora gratiae, qua, per poenitentiam et veram animi et vitae emendationem perniciem nostram effugere possumus. Vtmini mecum tempore! Discite mecum, in nostram, in gregis inque totius ecclesiae euangelicae conseruationem et salutem, id, quod Iehouae tam volupe est, nimirum, vt vnus pro omnibus, et omnes pro vno simus *וְאֶחָד עֲלֵי רֵעֵהוּ וְכָל עָמָל עָלֵי עָמָל* Ezech. XXII, 30. Minatur omnino iustus iudex nobis et vniuersae Ecclesiae, his nostris periculosissimis et funestissimis temporibus, castigationes et plagas, praesentibus maiores. Hoc vnicum est, quod animum suum *φιλανθρωπίας* plenissimum, in hunc vsque diem, ab executione continet, videlicet spes, quam de nostra concipit conuersione, et plenitudo sui in nos paterni amoris. II. *Vbi non poenitentia, ibi aduentus Christi ad iudicium*. Venit saluator in auxilium suorum, dum iniuste affliguntur; ast et in, ni exitium, tamen tentationem eorum venit, quum ad bonam frugem se redigi haud patiuntur. En heic exemplum posterioris aduentus. Caueamus nobis sollicite et praemature ab hoc! Hodie, cum vocem ipsius audimus, nullo modo animum obfirmemus. III. *Multa mala obueniunt Ecclesiis, propter somnolentiam Doctorum Ecclesiarum*. Per τὴν λυχνίαν, seu candelam-

labrum, Ecclesiam Ephesinam intelligi, ex ipsius Christi interpretatione c. I, v. 20. constat. Iam quaeritur, quid Dominus per motionem candelabri ex suo loco, indicare velit? Sane aliud nihil, quam vel varios et exitiosos motus plebis, doctorum et terrae, cuiusmodi legi possunt, act. XXI, 30. c. XXIV, 5. c. VI, 14. vel extirpationem aedium sacrarum, per ignem et profanationem, expulsionem Doctorum et auditorum in exilium, prohibitionem cultus publici, persecutionem recte credentium, et annihilationem omnium sacrorum. Vbinam est, nostro aevo et multis seculis retro, Ecclesia Ephesina? nonne dimotum est candelabrum de suo loco? nonne vniuersa doctrina de Christo, per errorem Muhammedis amota, nonne cultus publicus christianus, in idolatriam Turcicam conuersus, nonne Doctores Ecclesiae christianae et nuntii Christi ad hunc usque diem relegati sunt? Videmus igitur, fratres, comminationes Domini nostri Iesu Christi ne utique fuisse irritas. Omnino praedictionem minacem excepit impletio, in clarissimum argumentum, pro diuina omniscientia diuini nostri Redemptoris. Sed vnde haec horribilis Ecclesiae desolatio? a somnolentia Doctorum, a securitate carnali auditorum, et ab ingratitudine membrorum istius Ecclesiae. Felices! quum fecerint nos aliena pericula cautos. Agite ergo, dilectissimi! vigilemus, oremus, resipiscamus! Dominus ante fores! Iudex ante portas! IV. *Etiā in momento perniciēi proximo adhuc locus resipiscētiaē est.* Certissimum est, Christum non frustra minis suis terribilibus, adiecisse conditionem: *nisi resipueris*, quasi dixerit: adhuc in tuo arbitrio est, quid faciam. Celeriter veniam et euer tam tuam Ecclesiam. Quod si poenitentiam egeritis, parcam, sin minus, perdam vos. Utinam poenitentiam ageretis! hanc si non egeritis, interitus adest. Non delector plagis mortalium. O si resipiscerent! Sane adhuc hodie abstinere ab eo, quod impoenitentia hominum coactus, in demonstrationem iustitiae meae, decreui. V. *Si quid honorificum restet, illud suauissimus Saluator seruis suis non derogat.* Verebatur, ut humane loquar, amantissimus noster Archiepiscopus, ne nuntius suus Ephesinus hanc terribilem comminationem tolerare haud posset, ut potius omnem spem amitteret et desperationi exitiosae sese totum daret. Hac de re continuo solatia minis suis miscet, dicendo: sed hoc ha-

C

bes

-ingl

bes, quod opera Nicolaitarum odisti, quae et ego odi. Vtrum Nicolaitae hi nomen suum ducant a Nicolao, Diacono Hierosolymitano, vel ab alio huius nominis viro, an a doctrina et operibus suis carnalibus, quibus omnes homines vincebant et nihilominus se saluari arbitrabantur, in hoc philologi sacri non conveniunt. Quidquid etiam huius rei sit, profecto hoc in aprico est, et doctrinam et vitam illorum hominum fuisse abominandam, turpem et castissimo Dei Filio detestabilem v. 15. Hanc turpium mortalium doctrinam, haec illorum opera obscoena odio habebat Ephesus noster, et per hoc odium, sua animi sensa, sensus Christi sanctissimi conformia, demonstrabat. Felix! cui tam bonum et verax testimonium de coelo obtingit, se odisse impuritatem doctrinae et operum, addo, verborum et corporis compositionis. Felix! qui cum impuris non init familiaritatem. Conuersatio mala corrumpit bonos mores. Sunt verbi diuini Ministri, nullo tempore non et quauis occasione hostes iurati omnis spurcitiei, vultu, verbo et opere impuris et spurcis stomachando; studeamus procul abesse, ab omni falsa doctrina, ab omni opere impuro, ab omnibus sceleribus, vitiis ab omni que malitia. Iesus Christus oculis suis, qui instar flammae ignis sunt, omnia videt, auribus suis omnia audit, notat et suo tempore quaerit. Absit a nobis, laedere sanctissimos oculos castissimasque aures Iehouae, et malefactorum omnium serio nos poeniteat!

XII.

Et sic tandem ad *conclusionem* Epistolae nostrae deuenio. Haec aliquid postulat et aliquid promittit. Christus duo postulat, alterum vt, *qui aures habet, audiat*, alterum, vt *cuiuslibet curae sit, vt vincat*. Dum Salomo asserit: aurem audientem creat Dominus, indicat, dari homines, qui aures habent, et non audiunt, et quidem in sensu physico et morali; sensu non priori, sed posteriori vult Christus, vt Pastor Ephesus et eius Ecclesia, audiant, nimirum ita, vt *auditam et lectam hanc Epistolam menti et cordi commendarent, eam probe considerando, toties quoties repetendo et, quibus pollerent viribus, obsequendo*. Fundamus preces ad Christum indefinenter, vt in nobis nostrisque Ecclesiis, huius generis aures creare velit. Nihil nos oportet scire, quod non vel animo sentire, seu experiri, vel opere et facto, quod sciamus, signi-

significare vellemus. Et hoc inculcandum etiam est nos audientibus. Quid iuuat omne scire et audire, nisi etiam experimentaliter, si ita loqui fas est, sciamus, vel audiamus. Christus eos praedicat beatos, qui, quod sciunt, faciunt. Et diuus Paulus eos *βέλους* iudicat, qui ore confitentur, se scire Deum, sed idem illud negant opere, Tit. I. v. 16. Cum recta et obsequiosa auditione, secundum Christi mandatum, coniungenda est *victoria*, seu studium vincendi mali. *τῇ νικῶντι*, pergit Christus v. 7. Victoria omnis praesupponit et hostes et certamina. Vincere debebat Angelus Ephesi moraliter et spiritualiter, ergo et de hostibus eiusdem generis sermo est. Satanas, carnales homines et caro, etiam post regenerationem in piis pastoribus residua, et haec prae ceteris, sunt hostes, quibuscum ipsis nunquam non bellum gerendum est. O magnum numerum, o insignem potentiam hostium, undique et ubique, nos miseros circumdantium! oportet itaque, ut, ubicunque fuerimus et quidquid boni facere studuerimus, semper vigilemus et oremus, ne forte subito ac praeter mentem ab illis lacessiti et animo deiectioni, fugae nos demus, in ignominiam Ducis nostri Iesu Christi, et in nostram perniciem. Nuncio Ephesino speciatim res erat, cum decremento virium interni sui hominis, cum lassitudine, tum circa ministerium verbi, tum circa vitae sanctae exercitium. Habet etenim quisque seruorum Christi suum sibi speciatim aduersantem diabolum, quocum ad finem vitae vsque dimicare oportet. Alia corporis et animi dispositio, educatio, consuetudo, conuersatio et status conditio, alios dant hostes, aliosque eorum insultus. Quam consultum itaque est, ut vnusquisque suum probe noscat aduersarium et omnes accessus atque methodos, quibus nobiscum praeliari solet. Heic itaque

*Certandum est; nulli veniunt sine Marte triumphi,
Nec, nisi certanti, vlla corona datur.*

Verum enim vero certant Euangelii Ministri, non armis carnalibus, sed spiritualibus, *τῇ πανοπλίᾳ τοῦ Θεοῦ*, generatim et speciatim descripta ad Ephes. c. VI. ante omnia precibus, lacrymis, verbo Dei, patientia et fide in sanguinem hospitoris nostri, contra hostis impetus sese munientes. *Vicerunt diabolum et satanam per sanguinem agni*, apoc. XII, 11. Quodsi certamen fuerit forte et continuum, sequetur victoria certissime. Hostes repelluntur, disperguntur, fugantur, adipiscimur praedam, praemia, honorem et gloriam; celebramus triumphos, coronatis capitibus, et hostibus pessundatis.

XIII.

Praemia! dicitis? Ita est. Intueamur promissionem Iesu Christi, Angelo suo Ephesino, eiusque Ecclesiae datam, hisce verbis: *δίδωμι αὐτῷ φωνήν, ἐν τῷ ἐξυλῇ τῆς ζωῆς, ἥ ἐστιν ἐν μίσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ* v. 7. Quot verba, tot praemia, tot solatia, tot rationes, ad fideliter satisfaciendum muneri, ad fortiter cum hostibus, et ad reportatam victoriam vsque dimicandum. *Dabo*, ait Christus. Date, suauissimi fratres! mecum, duci nostro omnia, certi, nobis datum iri ea et quidem omnia, quae optamus, et quibus nobis opus est. Si dederitis multum, multum etiam dabitur vobis. Videtur mihi Ephesinus

episcopus iacturam virtutis et roboris spiritualis passus, propter abundantiam deliciarum corporalium, in vrbe Ephesi; quoniam optimus saluator ei aliam et perenniozem et sanctiorem comestionem promittit, quasi diceret: si tu abusum oblectamentorum terrestrium Ephesi deuiteris, nec per illum amplius infirmari et debilitari continuaueris, insuperque porro voluptates Nicolaitarum, vt adhuc, spreueris; ecce! mensa deliciarum castarum plenissima et alia et coelestis parata tibi erit. Valedicamus ergo, mundanis et impuris voluptatibus! consulamus aequi bonique viles nostras mensas! Relinquamus Nicolaitis sua nicolaitana! Expectat nos lautius conuiuium. Paratae sunt pro nobis deliciae sanctiores et perenniores. Sed vbi, dixerit forsitan quis? Sic respondet optimus seruator: *in μέση τῷ παραδείσῳ τῷ Θιῷ* v. 7.

Non inquirimus iam in variorum interpretum varias de Paradiso sententias, an videlicet sit vox persica, vel armenica, an et quae beatoris vitae pars et regio per eam significetur? Sufficit nobis nosse, paradisum esse hortum et locum coeli beatorum iucundissimum, pristini paradisi, habitaculi protoplastorum, antitypum, in quem et latro poenitens, et Paulus Apostolus euecti atque rapti sunt, Luc. XXIII, 43. II Cor. XII, 4. et in quem introducentur ii omnes, qui voluptates carnales per fidem in Christum vincunt, et eo se rapti haud sinunt, vt, cum iis gaudia coelestia commutare velint. Valeant igitur gaudia temporalia! in Paradiso Dei dabuntur aeterna et dulciora, et nunquam vsquam interrupta! sed quatenam? *τὸ παρὶν ἐκ τοῦ εὐδαίμονος* v. 7. Paradisus terrestris et coelestis heic inter se comparantur. In illius medio, erant arbores duae, altera cognitionis boni maline, altera vitae. De illa si protoplasti haud comedissent, per huius fructum et esum, vita ipsorum fuisset aeternum duratura.

Vnusquisque itaque, qui, hac in vita, de arbore voluptatis impurae haud comederit, eam abnegarit, atque derelictus fuerit, et, nullo vnquam modo, eius participem se fieri permiserit, ille certus esse potest, sibi quondam, in altera vita, licitum fore, comedere de arbore vitae, i. e. iuxta communem sententiam, de Iesu Christo, et victurum esse felicissime sine fine. Heu, fratres! quam sordet nobis tellus, dum ita coelum aspiciamus.

XIV.

Iam finis esto! Sed quo vsque tandem raptus sum? ignoscite, quaeso, meo in vos amori! Saluete mihi millies! multo ante dandae fuissent haec meae ad Vos literae, verum cum causae dilationis vobis notae sint, videlicet valetudo aduersa, multi et varii labores ephorales, cet. non est, quod prolixam excusationem addam. Recipiat hanc mei in uos tenerissimi amoris significationem, ea, ex qua prouenit, mente. Ite, rem vestram facite feliciter! valete, in Domino, qua corpus, animum, Ecclesias, Domus! iterum valete! certissimi de meis, pro vestra salute, precibus, quotidie ad Dominum fundendis. Dabam e museo d. XX. Nouemb. M DCC LXI.

